

Makale Geliş | Received: 29.01.2020
Makale Kabul | Accepted: 17.02.2020
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.681798

S. Atakan ALTINÖRS

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE
Galatasaray University, Faculty of Science and Letters, Department of Philosophy, Istanbul-TURKEY
ORCID: 0000-0001-6072-288X
aaltinors@gsu.edu.tr

Yeni Çağ Felsefesinde Duyulur Niteliklere İlişkin Dört Mukayese: Hobbes, Descartes, Locke ve Berkeley

Öz

Mevcut makalemiz, başlığının da belirttiği gibi, duyulur niteliklere dair Yeni Çağ'da dört filozof tarafından yapılmış mukayeseleri konu almaktadır. Birincil ve ikincil nitelikler arasındaki ayrım, Yeni Çağ felsefesindeki bu mukayeselerin ana eksenini meydana getirmektedir. Birincil ve ikincil nitelikler arasındaki ayrımın Yeni Çağ'daki öncüsü olmanın, münhasıran Locke'a atfedildiğine zaman zaman şahit olunur. Bu atıf önemli bir yanılgı barındırır: Birincil ve ikincil nitelikler arasındaki ayrımın Yeni Çağ'da önderliğini yapan aslında Galilei'dir; Locke bu ayrımı detaylandırır. Makalemizde duyulur nitelikler öğretisinin tarihsel arka planıyla giriş yaptık ve öğretinin köklerinin Antik Çağ'da Aristoteles'e uzandığını açıkladık. Öğretinin Skolastik felsefe geleneği üzerinden Yeni Çağ'a nakledildiğini tespit ettik. Galilei'nin birincil ve ikincil nitelikler arasında yaptığı ayrımı takiben Hobbes'un, Descartes'in, Locke'un ve Berkeley'in mukayeselerini inceledik: Hobbes, niteliklerin dünyada gerçekten var olduğunu düşünmemizi sağlayan duyuların "büyük aldatmacasına" dikkat çekmiş ve istisnasız bütün duyulur niteliklerin gerçekliği yansıtmayan yanıltıcı fenomenler olduğunu savunmuştur. Her türlü duyulur niteliğe epistemolojik objektivite statüsü atfetmeyi kararlılıkla reddetmiştir. Birincil niteliklerin yanı sıra ikincil niteliklerin de subjektif olduğunu savunmuştur. Descartes'in felsefesinde, böyle adlandırmamış olmakla birlikte, birincil ve ikincil nitelikler arasında belirli bir ayrımın mevcudiyetini saptadık. Locke'un öncellerinde bulunmayan bir duyulur nitelik sınıfı olarak üçüncül nitelikleri gündeme getirdiğini, Berkeley'inse ikincil nitelikler kadar birincil nitelikleri de algılayan özneye tâbi kıldığını gözlemledik.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Felsefesi, Yeni Çağ Felsefesi, Duyulur Nitelikler Öğretisi.

Four Comparisons on Sensible Qualities in Early Modern Philosophy: Hobbes, Descartes, Locke and Berkeley

Abstract

Our current article, as the title indicate, deals with comparisons made by four philosophers on sensible qualities in the Early Modern Age. The distinction between primary and secondary qualities constitutes the principal axis of these comparisons in the Early Modern Age. It is occasionally witnessed that to be the distinction's pioneer in the Early Modern Age was exclusively attributed to Locke. This attribution has an important mistake: it was indeed Galilei who pioneered in the Early Modern Age the distinction between primary and secondary qualities; Locke details this distinction. We began our article with the historical background of the doctrine of sensible qualities and explained that the roots of the doctrine date back to Aristotle in Antiquity. We ascertained that the doctrine was transferred to the Early Modern Age through the tradition of Scholastic philosophy. Following the distinction made by Galilei between primary and secondary qualities, we examined the comparisons of Hobbes, Descartes, Locke and Berkeley: Hobbes pointed out to the "great deception" of the senses that make us think that their qualities exist really in the world, and argued that all the sensible qualities, without exception, are misleading phenomena that do not reflect reality. He resolutely refused to impose epistemological objectivity status on any type of sensible qualities. He argued that primary qualities as well as secondary ones were subjective. We ascertained that a certain distinction exists between primary and secondary qualities in Descartes' philosophy, although not so named. But he argued that, unlike Hobbes, primary qualities are objective and secondary qualities are subjective. We observed that Locke brought to agenda the tertiary qualities as a class of sensible qualities that were not found in his predecessors, and also that Berkeley subordinated the primary qualities to the subject who perceives, as much as the secondary qualities.

Keywords: Philosophy of Knowledge, Early Modern Philosophy, the Doctrine of Sensible Qualities.

Giriş

Makalemize, duyulur nitelikler öğretisinin tarihçesiyle başlayalım. Bu öğretinin kökleri Antik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Dünyanın ve eşyanın ne'den ya da nelerden, hangi temel unsurdan veya unsurlardan oluştuğu, önce mitolojik açıklama denemelerinin, hemen ardından da felsefi düşünüşün merkezî bir meselesi olmuştur. Antik Çağ'da Empedokles'in bu meseleye yaklaşımının yoğun olarak mitolojik bir tonu vardır. Doğa hakkında manzum formda yazdığı kozmogonik fragmanlarında dünyanın oluşumunu, her birini Yunan mitolojisindeki bir tanrının temsil ettiği şu dört unsurun sevgi ve nefret etkisiyle bileşimi olarak izah eder (Fr. 17): Ateş [$\pi\upsilon\rho$], esîr [$\alpha\iota\theta\acute{\epsilon}\rho\alpha$], su [$\u0177\delta\omega\rho$] ve toprak [$\gamma\alpha\iota\alpha$]. Empedokles böylece, kendisinden önce yapılmış *arkebe* [$\alpha\rho\chi\eta$] konusundaki açıklamaların, onlara bir de toprak unsurunu ekleyerek bir sentezini ortaya koymuştur.

Empedokles'ten sonra bu dört unsur, esîrin yerine hava konmak suretiyle Aristoteles tarafından doğanın yapıtaşları olarak yeniden ele alınmıştır. Aristoteles *Oluş ve Bozuluş* [$\Pi\epsilon\rho\iota\ \gamma\epsilon\nu\acute{\epsilon}\sigma\epsilon\omega\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \varphi\theta\omicron\rho\acute{\alpha}\varsigma$] başlıklı metninde doğanın unsurlarının dayandığı dört “birincil nitelik” belirler: sıcak, soğuk, yaş, kuru (2004: II, 2). Maddenin unsurları olan ateş, hava, su ve toprak da bu niteliklerin bir araya gelişiyle açıklanır: Ateş sıcak ve kuru, hava sıcak ve nemli, su soğuk ve nemli, toprak soğuk ve kuru bir unsurdur. Bu surette fenomenlerin maddî nedeni, Aristoteles'e göre bu ilk açıklayıcı ilkelerden hareketle tespit edilecektir. Diğer maddî belirlenimler de aynı özellikler kullanılarak analiz edilecektir. Örneğin, ağır, hafif, sert, yumuşak, yapışkan, kırılğan, kaba, pürüzsüz, ince, vb. izafi duyulur nitelikler statüsündedir ve dolayısıyla da birincil duyulur niteliklere ayrıştırılabilir (Aristoteles 2004: II, 2).

Skolastik felsefe duyulur nitelikler öğretisini Aristoteles'ten yalnızca devralmakla yetinmemiştir. Şöyle ki: *Dictionnaire de Terminologie Scolastique*'te de ifade edildiği gibi (Nova 1885: 250) skolastik felsefede koku, tat, renk, vb. ikincil niteliklere nazaran sıcak, soğuk, yaş ve kuru birincil nitelikler olarak görülmüştür. Skolastik felsefe birincil ve ikincil nitelikler yanısıra bir üçüncül niteliği de konuya dâhil etmiştir: “Okült” ya da “nötr” nitelikler denen (Nova 1885: 250) bu gruptakilerin tipik örneğiye manyetizmadır¹. Alfred Fouillée, manyetizma hakkında Kopernik'in (hâlâ skolastik bir açıklamaya bağlı kalarak) mıknaatı “demirin hısıması” [*la proximité du fer*] olarak tarif ettiğini nakleder (1893: 31). Ortaçağ boyunca doğa fenomenleri kâh duyulur nitelikler, kâh ise “okült” denen nitelikler aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun en çarpıcı örneklerine simyada rastlanır. Yeni Çağ'da Kepler bile astronomisinde, ruhları olduğunu düşündüğü gezegenlerin yörüngelerinde, matematiksel yasalar yerine en güzel ve en âhenkli biçimde dönmelerini sağlayan ilâhî icaplar görmüştür (Fouillée 1893: 54). Okült güçlere inanan Kepler Ay'ın med-cezre neden olduğunu tahmin ettiği sırada bile ona hâlâ “yaş/ıslak gezegen” gibi tuhaf bir nitelik atfediyordu (Fouillée 1893: 54). Bu bakımdan Ortaçağ'ın fiziği, modern fizik gibi, olgular arasındaki niceliksel bağıntıları objektif yasalar altında açıklamaya değil, eşyanın ya duyulur niteliklerini tasvir etmeye yahut da onlara birtakım okült nitelikler atfetmeye dayalı idi. Bu tür izahların eleştirilerek fiziğin hakikî bir bilim olarak kurulması, Yeni Çağ'da Galilei, Boyle, Descartes gibi isimlerin mekanist doğa ve evren tasavvuru etrafında gerçekleşmiştir. Söz konusu dönüşümde, okült nitelikler ya da güçler reddedilmiştir; ölçülebilir ve dolayısıyla da aritmetik ile

¹ Skolastik felsefenin niteliklere yaklaşımı hakkında daha detaylı bir tasnif, Pasnau'nun “Scholastic Qualities, Primary and Secondary” başlıklı incelemesinde yer alır. Yazar bu incelemesinde skolastik filozofların “rutin” olarak şu nitelikler arasında ayırım yapmış olduğunu kaydeder: [1] Dört yalın, elemanter, birincil nitelik: Sıcak, soğuk, ıslak, kuru. [2] Yalın olmayan dokunsal nitelikler: Ağır, hafif, sert, yumuşak, yapışkan, kırılğan, kaba, pürüzsüz, ince, vb. [3] Diğer duyulur nitelikler: Renk, ses, koku, tat. [4] Okült nitelikler: Manyetizma. [5] Spiritüel veya yönelimsel nitelikler: Bir ortamda veya duyu organında olduğu hâliyle ışık veya renk. [6] Düşünceler ve muratlar gibi tamamen gayrimaddî nitelikler. (Pasnau, 2011: 43).

geometrinin nicel ve objektif diliyle ifade edilebilir olması bakımından, bir grup niteliğe öncelikli bir yer tahsis edilmiştir.

Galilei'nin, Romalı asilzade ve entelektüel Virginio Cesarini'ye hitaben bir mektup formatında kaleme aldığı 1623 tarihli *Il Saggiatore* [tahlilci] başlıklı metninde duyulur niteliklere ilişkin mülâhazalarına rastlanır. Galilei konuya “sıcaklık duyumu” örneği ile giriş yapar ve insanların genellikle sıcaklık hakkında hakikate uzak bir kavrayışı olduğunu kaydeder: İnsanlar sıcaklığın, yakıp ısındığımız maddenin içinde bilfiil bulunan gerçek bir fenomen, özellik ya da nitelik olduğuna inanır (Galilei 2020: 22). Galilei bu inancı, sıcaklığın aslında ikincil bir nitelik olduğunun idrak edilememesine bağlar ve şöyle bir muhakeme yapar: Herhangi bir madde veya cismanî cevher hakkında bir kavrayış edinir edinmez, aynı anda kendimi onun belirli bir şekli olduğunu, diğerlerine nazaran büyük veya küçük olduğunu, şurada mı burada mı olduğunu, hareket edip etmediğini, başka cisimlere temas edip etmediğini, sayıca tek mi, çok mu olduğunu da kavramaya mecbur bir vaziyette bulurum ve onu bu saydığım özelliklerden ayırarak imgeleyemem (Galilei 2020: 22-23). Gelgelelim, beyaz veya kırmızı, acı veya tatlı, gürültülü veya sessiz, hoş veya nahoş kokulu olması gerektiğinde, kendimi bunların onun kaçınılmaz eşlikçileri olduğunu düşünmeye mecbur hissetmem (Galilei 2020: 23). Rehberlerimiz olarak duyuların yokluğunda, onlardan yardım almaksızın akıl ya da imgeleme yetisi muhtemelen böyle niteliklere asla ulaşamazdı. Galilei bu yüzden, tatların, kokuların, renklerin, vb.'nin nesneye yerleştirdiğimiz isimlerden ibaret olduğunu ve bu gibi niteliklerin sadece bilinçte ikâmet ettiğini savunur (Galilei 2020: 23). Dolayısıyla, der, canlı varlığın ortada olmadığı yerde bu niteliklerin hepsi silinip gider. Buna mukabil Galilei, şekil, büyüklük, hareket ve atalet, adet gibi nitelikleri “birincil ve gerçek ilinekler” [İtalyanca orijinal metninde: *primi e reali accidenti*] sıfatıyla anar (Galilei 2020: 23). Galilei böylece, cisimlerin birincil ve reel nitelikleri ile öyle olmayan nitelikleri arasında bir ayırım yaparak ilk gruptakilerin cisimlerde gerçekten bulunduğunu, ikinci gruptakilerinse algılayan bilince bağlı olduğunu savunmuştur.

1. Hobbes'un Duyulur Nitelikler Mukayesesi

Leviathan'ın “On Man” [insan üstüne] başlıklı birinci bölümünün ilk alt başlığı olan “Of Sense”te, Hobbes bütün bilgilerimizin kaynağının duyum olduğunu savunur (1965: 11). Nesnelere beş duyumuz üzerinde uyguladığı basıncın veya baskının [*pressure*] sınırlar, vb. yollardan beyne ve kalbe iletilmesini ve kalpte buna karşı bir direnç, karşı-basınç veya çaba meydana getirdiğini kaydeden Hobbes, bu çabanın dışarıya yönelik olması sebebiyle -çaba bir madde olmadığı hâlde- madde olarak görüldüğünü söyler. Bu görüşler veya hayâller de insanların duyum diye adlandırdığı şeydir. Gözde ışık veya şekilli renk, kulakta ses, burunda koku, dil ve damakta tat ve vücudun diğer kısımlarında sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık ve diğer nitelikler hasıl olur. Bu duyulur nitelikler, maddenin çok çeşitli hareketlerinin organlarımızda uyguladığı baskıdan başka bir şey değildir, zira hareket hareketten başka bir şey üretmez (Hobbes 1965: 12). Fakat onların bize görünüşü hayâldir [*fancy*]. Hobbes bize görüldüğü hâliyle duyulur niteliklerin nesnelere kendisinde olmadığını düşünür:

Nasıl ki göze baskı uygulamak, ovuşturmak veya vurmak bizde bir ışık gördüğümüz hayâlini yaratırsa veya kulağa bastırmak bir çınlama duymamıza neden olursa, gördüğümüz veya işittiğimiz nesnelere de güçlü, ancak gözlemlenemeyen fiilleriyle [*actions*] aynı etkiyi yaratırlar. Çünkü bu renkler ve sesler onlara neden olan bedenlerde veya nesnelere olsaydı, onlardan ayrılamazdı. Oysa aynalarda veya akislerde olduğu gibi, gördüğümüz şeyin bir yerde, görünümün başka bir yerde olduğunu biliyoruz (Hobbes 1965: 12).

Hobbes *Human Nature* [insan doğası] başlıklı eserinde de duyulur nitelikler hususundaki düşüncelerine yer verir. Bu metninde, muhtelif duyu organlarımız yoluyla nesneleredeki çeşitli

nitelikler hakkında değişik kavrayışlar edindiğimizi belirtir (1811: 3). Görme duyumuzla renk ve biçimden müteşekkil bir kavrayış veya görüntü ediniriz. İşitme duyumuzla “ses” denen bir kavrayış ve bu diğer duyularımız için de böyledir. Hobbes bu itibarla da insanların kolayca şöyle bir kanya kapılabileceği tespitinde bulunur: Rengin, biçimin, vb.’nin nesnenin hakikî nitelikleri olduğu kanısı. Hobbes aynı surette insanların, sesi veya gürültüyü, çanın veya havanın nitelikleri zan ve kabul ettiğini ekler. Bunun bir hata olduğunu vurgulayan Hobbes şu dört ilkeyi formüle eder: [1] Renk ve görüntü, özneye içseldir [*inherent*], nesneye ya da görülen şeye değil. [2] Bizim dışımızda, görüntü ya da renk diye adlandırdığımız bir şey mevcut değildir. [3] Sadece bizde olan bu görüntü veya renk, beyinde, zihinde ya da kafamızın içinde bulunan yapıda nesnenin meydana getirdiği hareket, etki veya değişimden ibarettir. [4] Görmeden olduğu kadar diğer duyulardan bize gelen bütün kavrayışlarda da, onların bağlı olduğu şey, nesne değil, hissedendir (1811: 4). Hobbes böylece bütün duyulur niteliklerin, realiteyi yansıtmayan yanıltıcı fenomenler olduğunu öne sürmektedir: “Bunu da, duyularımızın bize dünyada mevcut gibi düşündüğü ilineklerin veya niteliklerin hangisi olursa olsun reel olarak dünyada bulunmadığı, onlara sadece görünüşler olarak bakılması gerektiği takip eder. Bizim dışımızda dünyada sadece bu görünüşler ve onlar tarafından sebep olunan hareketler vardır” (1811: 8). Hobbes nitelikleri bize dünyada reel olarak mevcutmuş gibi düşündüren duyuların “büyük aldatmacası”ndan [*great deception of sense*] kurtulmamızı refleksiyonun sağladığını ekler.

Materyalist bir monist olan Hobbes bu tespitleriyle, elbette cisimlerin mevcudiyetini değil, duyulur niteliklerin herhangi bir türüne epistemolojik objektivite statüsü yüklemeyi reddetmektedir. Hobbes’un duyulur niteliklere yaklaşımı, rasyonalizmi lehine, duyusal bilgi hakkındaki şüpheciliğine bağlıdır. Makalemizin sonunda, aslında ontolojileri birbirine taban tabana zıt olmasına rağmen Hobbes ile Berkeley’in duyulur nitelik sübjektivizmi ortak paydasında buluştuğunu değerlendireceğiz.

2. Descartes’ın Duyulur Nitelikler Mukayesesi

Descartes’ın duyulur nitelikler mukayesesini anlamamızı kolaylaştıracağını düşündüğümüz, metafiziğinin üç postülasını gözden geçirmekle başlayalım:

[i] Duyularımızın yanıltıcılığı ve buna mukabil rasyonel bilginin açık-seçikliği: “İster uyanık ister uykuda olalım, sadece ve sadece aklımızın apaçıklığıyla ikna olmayı asla elden bırakmamalıyız. İmgeleme yetimizin ya da duyularımızın değil, aklımızın dediğine dikkat edilmelidir. Şöyle ki güneşi çok açıkça gördüğümüz hâlde, onun gördüğümüz büyüklükte olduğu hükmüne varmamız gerekmez” (Descartes 2002: 25).

[ii] Özü icabı mükemmel ve iyi olan Tanrı’nın bir dış dünyanın mevcudiyeti hususunda bizi aldatmayacağına inancı: “Mademki Tanrı, özüne aykırı olduğu için bizi aldatmıyor, öyleyse uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı töz vardır ve şimdi ona ait olduğunu kabul ettiğimiz bütün özellikleriyle dünyada mevcuttur” (Descartes 2020: II, §1²).

[iii] Maddî ve gayrimaddî olmak üzere iki tözün mevcudiyetine dair kabulü:

Bütün yaratılmış şeyler arasında farkına vardığım başlıca ayırım da, bazılarının zihin kabilinden [*intellectuelles*] olduğu, yani zeki tözler ya da bu tözlere ait özellikler olduğu, bazılarının da cismanî olduğu, yani cisimler ya da cisme ait özellikler olduğudur. Böylece müdrike, irade ve bütün bilme ve isteme tarzları düşünen töze aittir; büyüklük ya da enine, boyuna ve derinliğine uzam, şekil, hareket, kısımların durumu ve bölünür olmaya

² Makalemizde kullandığımız dijitalleştirilmiş bazı kitaplarda sayfa numarası bulunmadığından, sırasıyla (Roma rakamlarıyla) bölüm, (varsa) alt bölüm, (Arap rakamlarıyla ve önünde § işaretiyle) paragraf numaralarını yazarak referans vermek durumunda kaldık.

elverişlilik ve bu nevi diğer özellikler cisme aittir (Descartes 2020: I, §48).

Descartes’ın duyulur niteliklere yaklaşımının, muhtelif metinlerinde tekraren ortaya koyduğu bu postüllerine bağlı olduğu görülür. Şöyle ki, Descartes -kısaca adıyla- *Méditations Métaphysiques*’te [metafizik tefekkürler], yukarıdaki ilk postülası desteğinde, cisimli şeylerin onları duyularla algıladığımız gibi olmama ihtimalinden bahsettiği sırada, şunu da ekler: “Fakat en azından açık ve seçik surette kavradığım şeylerin hepsinin, yani genelde spekülatif geometrinin konusuna dâhil olanların hepsinin sahiden de duyularla algıladığımız gibi olduklarını itiraf etmek gerekir” (Descartes, 2010: 94). Burada Descartes’ın ampirik olmadığını vurgulamak maksadıyla “spekülatif” diye nitelendirdiği geometrinin konu edindiği şeyler ile, onlara dair idealarımız arasında bir müteakabiliyet bulunduğu faraziyesi, onun duyulur niteliklere ilişkin mukayesesi bakımından anahtar bir role sahiptir. Descartes için geometrinin konu edindiği “büyüklük”, “uzam”, “şekil”, “hareket”, “bölünebilirlik” gibi nitelikler, (yukarıdaki ikinci ve üçüncü postülalara dayalı olarak savunduğu gibi) cisimlerde reel olarak bulunduğunu kabul ettiği -bu terimi kullanmış olmamakla birlikte- birincil niteliklerdir. *Principes de la Philosophie*’nin [felsefenin ilkeleri] I. bölümünün, “büyüklükleri, şekilleri, vb.’ni, renklerden, ıstıraplardan, vb.’den bambaşka bildiğimiz” başlıklı 69. paragrafı takip eden 70. paragrafta, renk duyumu örneğinden yararlanarak -ve yine bu terimi kullanmış olmamakla birlikte- ikincil nitelikler hakkındaki görüşünü sezdirir. Ona göre renkler, kokular, tatlar, sesler, sıcaklık, sertlik, vb. duyulur niteliklere dair açık ve seçik bir bilgimiz yoktur. Descartes kendisinin “his” [*sentiment*] diye adlandırdığı koku, tat, renk, vb. duyuların, nesnelere “bilmem ne”den [*je ne sais quoi*] kaynaklandığı yönündeki gündelik inancımıza işaret eder (Descartes 2020: I, §70). Descartes açısından bu inancı sürdürmenin bir sakıncası yoktur, yeter ki bu inancımıza bu nevi hisler ile, onların kaynaklandığı bilmem nelerin aynı şey olduğu zannını da eklemeyelim. Böylece Descartes ikincil niteliklere dair algılarımızın, cisimlerden kaynaklandığını tasdik ederken, onlara epistemolojik bir objektivite atfetmenin hatalı bir anlayış olacağına altını çizmektedir:

Farklı türde renkleri, kokuları, tatları, sesleri, sıcaklığı, sertliği vb.’ni hissetmemden, duyuların bütün bu muhtelif algıların kaynaklandığı cisimlerde, bu algılara karşılık gelen birtakım çeşitlenmelerin olduğu sonucuna haydi haydi varıyorum – her ne kadar, belki de bu çeşitlenmeler gerçekten o algılara hiç mi hiç benzer olmasalar da (Descartes 2010: 95-96).

Böylelikle Descartes “birincil nitelik objektivizmi” diye nitelendireceğimiz bir pozisyon olarak ikincil niteliklerin algılayan özneye bağlı sübjektif karakterine dikkat çeker. Descartes’ın duyulur niteliklere yaklaşımının altında, onun rasyonalizmi kadar mekanist fizik teorisi de yatmaktadır. Skolastik felsefenin niteliklere odaklanmış fizik anlayışının bir bakıma anti-tezi olan Kartezyen fizik³, nitelikler yerine niceliklere odaklanır. Daha doğrusu Descartes fiziğin gerçek konusunu, duyulur nitelikler denenler arasında nicel ifadelerle dönüştürülmeye müsait olanlarla sınırlandırır. Descartes’ın nezdinde, ölçülebilen, dolayısıyla da aritmetik ve geometrik nicelikler olarak ifade edilebilen duyulur niteliklerin “birincillik” vasfı da bu bağlamda gerekçesini bulur.

³ Yeni Çağ biliminin temellerinin atılmasında payı büyük olan Descartes, Aristoteles’ten Ortaçağ’a intikal etmiş bilim anlayışının en önemli iki kusurunun “nitelikler”e odaklanma ve gai/ereksel nedenlere dayalı açıklama olduğunu ortaya koymuştur. Skolastik felsefenin “tözsel formlar” görüşü, Ortaçağ boyunca doğadaki unsurların ve hatta gök cisimlerinin (Descartes kadar Locke gibi Yeni Çağ filozoflarının da “ikincil” statüde değerlendireceği türde) duyulur nitelikleriyle karakterize edildiği vakıdır: Kükürt “pis kokar”, mermer “soğuktur”, kurşun “ağırdır” gibi nitel karakterizasyonlar, doğadaki unsurları birbirinden farklılaştıran “tözsel formu”na göre yapılan sözde-açıklamalardır. Oysa “pis kokma”, “soğukluk”, “ağırlık”, vb. duyulur nitelikler yalnızca maddeye ilişkin özellikler olmayıp bizim duyularımızın o unsurlarla etkileşiminin bir ürünüdür. Makalemizin girişinde de belirttiğimiz gibi, Ay’ın med-cezre neden olduğunu tahmin ettiği sırada Kepler ona hâlâ “yaş/ıslak gezegen” gibi tuhaf bir nitelik atfetmiştir. Aristotelesçi gai/ereksel açıklama tarzının tipik örneği ise, “doğa boşluk sevmez” ilkesidir.

3. Locke’un Duyulur Nitelikler Mukayesesi

Locke -kısaca adıyla- *Essay*’de [deneme] belirttiği gibi (2017: II, 8, §8) “duyulur nitelikler”in kaynağını, cisimlerin müdrikemizde idealar üretme gücünde görür. Verdiği örnekle, bir kartopunun bizde ürettiği beyazlık, soğukluk ve yuvarlaklık idealarını ondan bize yansıtan güçtür kartopunun nitelikleri. Yani Locke’a göre cismin zihnimizde bir idea üreten gücü, onun bir duyulur niteliğidir (2017: II, 8, §8). Galilei, Boyle, Hobbes ve Descartes gibi, Locke da birincil ve ikincil nitelikler arasında ayırım yapmakla birlikte, öncellerinde rastlanmayan “üçüncül nitelikler”i de konuya dâhil edecektir. Locke’un bu üçlü ayırımını sırasıyla inceleyelim.

Ona göre birincil nitelikler, bir cisim ne kadar değişim ve başkalaşım geçirirse geçirsin cismin koruduğu nitelikleridir (2017: II, 8, §9). Örneğin der Locke, bir tahıl tanesini alın ve ikiye bölün; iki parça da katılık, uzam, şekil ve hareketliliğe hâlâ sahiptir. Bu bölme işlemi tekrar tekrar yapılsa da parçaları bu niteliklerin hepsini taşımaya devam edecektir. İşlemin tek etkisi, parçalarını küçültüp sayıca çoğaltmak olacaktır. Locke cisimlerin bizde katılık, uzam, şekil, hareket ve sayı yalın idealarını meydana getiren bu niteliklerin birincil nitelikler olduğuna hükmeder (2017: II, 8, §9). Ona göre cisimlerin birincil niteliklerinin ideaları, bu niteliklerin benzerleridir ve onların kalıpları [*patterns*] bizzat cisimlerde bulunur (2017: II, 8, §15). Demek ki Locke, birincil niteliklere dair algılarımıza dayalı olarak zihnimizde oluşan idealar ile onların kaynaklandığı dış dünyadaki cisimler arasında bir müteakabiliyet bulunduğunu kabul eder. Biz onları algılıyor olsak da olmasak da birincil nitelikler cisimlerde mevcuttur (2017: II, 8, §17). Locke bundan dolayı onların “reel” nitelikler diye adlandırılabilceğini ekler. Locke açısından birincil nitelikler, algılayan öznenen bağımsız olarak dış dünyada var olan niteliklerdir ve onlara dair bilgimiz objektif bir karakterdedir.

İkincil nitelikler ise, Locke’un tarifine göre, cisimlerin birincil nitelikleri aracılığıyla bizde renkler, sesler, tatlar, vb. değişik duyular yaratma güçleridir (2017: II, 8, §10). İkincil nitelikler, onlardan kaynaklanan duyularımız itibariyle bize sanki cisimlerde reel olarak bulunan şeylermiş gibi gelse bile, aslında öyle değildir: Duyularımızı onlara kapatarsak, gözün renkleri ya da ışığı görmesini, kulağın sesleri duymasını, burnun koklamasını engellersek, ortada ne renk, ne ses, ne de koku kalır (2017: II, 8, §17). Aynı şekilde, kırmızı renkte bir taşın üzerine ışık vurmasını engellersek, artık bizde kırmızı renk algısı üretmez (2017: II, 8, §19). Birincil niteliklerden farklı olarak ikincil nitelikler, cisimlerde reel olarak bulunmaz; cisimlerde reel olarak bulunan, sadece, bizde ikincil niteliklerin algısına yol açma gücüdür (2017: II, 8, §19). Locke hakkındaki monografisinde Didier’nin de belirttiği gibi (1911: 14), örneğin alevin dokunma veya görme üzerinde bıraktığı tabı almaya uygun hiçbir organ olmasa, alevin ve güneşin bıraktığı intibalar aracılığıyla ışık ve sıcaklık idealarını almaya uygun organlarla birleşmiş herhangi bir ruh olmasa, güneş kesinlikle şu anki vaziyetini koruyacağı hâlde, dünyada ne ışık ne de sıcaklık kalacaktır. Aynı şekilde, acı duyacak herhangi bir varlığın olmadığı bir dünyada artık acı da kalmaz.

Locke’un öncellerinde rastlanmayan üçüncül niteliklerle ilgili tespitlerine gelince: Locke esasen onlara “nitelik” adını vermekten kaçınarak “güç” tabirini kullanır (2017: II, 8, §10). Locke’un verdiği örnekle (2017: II, 8, §23), Güneş balmumunu beyazlatma, alev de kurşunu eritme gücüne sahiptir. Locke daha iyi izah edebilmek için, sözünü ettiği güçleri ikincil niteliklerle kıyaslayarak şu örneği verir: Örneğin ısı veya ışık ideamızı, Güneş’te var olan ve sadece güçten ibaret olmayan gerçek niteliklermiş gibi düşünürüz (2017: II, 8, §24). Ama Güneş’i balmumuyla ilişki içinde ele alırsak, balmumu güneşte beyazlar; ama güneşin etkisiyle onda gördüğümüz beyazlık, güneşteki nitelikler değildir, ondaki güçlerin bir etkisidir (2017: II, 8, §24). Güneş’ten ısı ve ışık ideası edindiğimizde, bunları ondaki niteliklerin algıları ve niteliklerin benzerleri gibi düşünmeye meyilli olduğumuz hâlde, balmumunun renginin değiştiğini gördüğümüzde, bu yeni

rengini Güneş'teki bir şeyin karşılığı ya da benzeri gibi düşünmeyiz, zira bizzat Güneş'te o rengi görmüyoruz (2017: II, 8, §25). Yani Locke'a göre üçüncül nitelikler ne cisimlerde ne de biz öyle olduğuna -ikincil niteliklerden farklı olarak- hükmederiz. Didier'nin de belirttiği gibi (1911: 15) Locke ikincil niteliklerin dolaysız bir şekilde algılandığı, oysa güçlerin dolaylı olarak sezildiği kanısındadır. Güçler olarak üçüncül niteliklerin, cisimlerde mevcut olan şeyler her nelerse, onlarla hiçbir benzerliği yoktur. Locke'un duyulur niteliklere ilişkin mukayesesinden, onun birincil niteliklerin objektivitesini savunurken ikincil ve üçüncül nitelikleri algılayan özneye bağlı bulunduğu sonucu çıkmaktadır.

4. Berkeley'in Locke'a İtirazı

Berkeley bilgi teorisini ortaya koyduğu *A Treatise concerning the Principles of Human Knowledge* [beşerî bilginin ilkelerine dair bir inceleme] başlıklı metninde eleştirisi oklarını adını doğrudan anmaksızın Locke'a yöneltir:

Birincil nitelikler ile ikincil nitelikler arasında ayırım yapanlar var. Onlar ilkinden uzamı, şekli, hareketi, ataleti, katılığı ya da içine nüfuz edilemezliği [*impenetrability*] ve sayıyı anlar. İkincisiyle, renkler, sesler, tatlar ve diğer bütün duyulur nitelikleri kastederler. Bunlar hakkında sahip olduğumuz ideaların, zihnin dışında ya da algılanmaksızın mevcut bir şey ile benzerlikleri olmadığını kabul ederler; ama, birincil nitelik idealarımızın, zihnin dışında, madde diye adlandırdıkları düşünmeyen bir tözde mevcut bulunan şeylerin kalıpları [*patterns*] veya imgeleri olduğunu savunurlar (Berkeley 1843: 90).

Locke'un algılayan öznenin bağımsız olarak nesnelere bulunduğu inandığı birincil niteliklere Berkeley'in karşı çıkışının altında, onun maddî tözün mevcudiyetine yönelik reddiyesinin yattığı görülür. Bu noktada şunu hatırlamak gerekir ki Berkeley Locke'un düalist ontolojisinden farklı bir pozisyona yerleşir: Hem maddî tözü, hem de gayrimaddî tözü varsayan düalist Locke'tan farklı düşünen Berkeley ampirizmi son sınırına vardırarak suretiyle maddî tözü tamamen reddeden bir monisttir. Var olan her şeyi sırf zihinsel algılardan ibaret gören [*esse est percipi*] Berkeley, birincil ve ikincil niteliklere dair Locke'un ayırımını, kendi immateryalizmi lehine kanıt olarak ustalıkla kullanır. Berkeley'in kanıtlaması, düalizmin mevcut olduklarını varsaydığı maddî cisimlerin, ikincil niteliklerden soyutlanmış bir hâlde kavranılamayacağına dayalıdır. Berkeley aynı metninin devamında (1843: 90) okurlarını, refleksiyon yaparak bir cismin yer kaplamasını ve hareketini, düşüncedeki bir soyutlama yoluyla bütün ikincil nitelikler olmaksızın kavramaya davet eder. Berkeley kendi hissesine, yer kaplayan ve hareket eden bir cisim ideasının, ona yalnızca zihinde var olduğu farzedilen renk ve diğer herhangi bir ikincil nitelik yüklemeksizin tasarlamaya [*frame*] muktedir olmadığını kaydeder. Kısacası, ikincil niteliklerden soyutlanmış olarak şekil, yer kaplama ve hareket de kavranılamaz. Berkeley birincil niteliklerin ikincil niteliklerle ayrılmaz bir surette birleştiğini, onların düşüncede bile ikincil niteliklerden soyutlanmalarının mümkün olmadığını belirterek birincil niteliklerin de yalnızca zihinde bulduklarına hükmeder (1843: 91). Netice itibarıyla ona göre, ikinciller kadar birincil nitelikler de algılayan özneye bağlıdır.

Düalistlerce ya da materyalist monistlerce mevcudiyeti tasdik edilen “zihnin dışındaki reel dünya”, Berkeley için hükümsüz bir faraziyeden öteye geçmez. Zihin yegâne töz olduğundan, ortada birincil veya ikincil niteliklerin kaynaklanacağı herhangi bir maddî cisim de kalmaz. Berkeley böylece duyulur niteliklere ilişkin Locke'un mukayesesini kullanarak onu saçmaya irca etmiştir.

Sonuç

Buraya kadar inceleyegeldiğimiz duyulur niteliklere ilişkin mukayeselerin bir bilançosunu çıkararak bitirelim. İlk olarak Hobbes nitelikleri bize dünyada reel olarak mevcutmuş gibi düşündüren duyuların “büyük aldatmacası”na dikkat çekerek istisnasız bütün duyulur niteliklerin,

realiteyi yansıtmayan yanıltıcı fenomenler olduğunu öne sürmüştür. Hobbes duyulur niteliklerin herhangi bir türüne epistemolojik objektivite statüsü yüklemeyi kararlı bir şekilde reddetmiştir. Böyle Hobbes’un ikincil nitelikler kadar birincil nitelikler açısından da “duyulur nitelik sübjektivizmi” diyeceğimiz bir tavra sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Duyulur nitelikler öğretisinin Descartes’taki versiyonunda ise şekil, hareket gibi duyulur niteliklerin zihinden bağımsız olarak mevcut olduğu tasdik edilirken renk, tat, koku, vb. ikincil nitelikler algılayan özneye bağlı değerlendirilmiştir. Bu bakımdan Descartes’ın nezdinde, ikincil niteliklere dair idealarımızın sübjektif, birincil niteliklere dair idealarımızansa objektif karakterde olduğu anlaşılmaktadır. Descartes’ın hareket, şekil, uzam, ebat, vb. niteliklere -“birincil” terimini kullanmaksızın- öncelikli bir yer tahsis etmesinin altında, onun mekanist fizik görüşünün yattığını tespit ettik: Zira bunlar, ölçülebilir ve nicelik olarak ifade edilebilir niteliklerdir. Descartes gibi Locke’un nazarında da birincil nitelikler nesnelere objektif özellikleriyken ikincil nitelikler sübjektiftir. Böylece Locke “birincil nitelik objektivizmi” diye nitelendireceğimiz bir ortak paydada Descartes ile buluşmaktadır.

Duyulur nitelikler konusundaki kendi pozisyonunu, adını anmaksızın Locke’un yaklaşımının eleştirisinden hareketle gerekçelendiren Berkeley’inse ikincil nitelikler kadar birincil nitelikleri de algılayan özneye tâbi kıldığını gördük. Düalistlerce ya da materyalist monistlerce mevcudiyeti tasdik edilen “zihnin dışındaki reel dünya”, Berkeley için hükümsüz bir faraziye ibaret olduğundan, ortada birincil veya ikincil niteliklerin kaynaklanacağı herhangi bir maddî cisim de kalmaz. Onun sübjektif idealizminin zorunlu bir içerimi olarak zaten istisnasız bütün duyulur nitelikler sübjektif olmalıdır. Aksini düşünmek çelişki olacaktır.

İncelememizden çıkan diğer bir sonuç ise, ilki materyalist diğeryse sübjektif idealist ve immateryalist olan, taban tabana zıt iki pozisyona sahip Hobbes ile Berkeley’in duyulur niteliklerin hepsinin algılayan özneye tâbi olduğunu savunmalarınıdır. Böylece, ilki dış dünyanın mevcudiyetini kabul eden, ikincisiye tamamen reddeden bu iki filozofun Descartes ile Locke’tan farklı olarak, birincil nitelikleri de sırf zihne, algılayan öznenin zihnine has kılma ortak paydasında birleştiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple her ikisinin de “duyulur nitelik sübjektivizmi” diye nitelendireceğimiz bir pozisyon aldığını iddia edebiliriz.

Kaynakça

ARISTOTELES (2004). *De la Génération et de la Corruption*, Fr. çev. Charles Mugler, Erişim Tarihi: 02.01.2020, (<http://docteurangelique.free.fr/bibliotheque/complements/Aristotegenerationcorruption1966.htm>)

BERKELEY, George (1843). *A Treatise concerning the Principles of Human Knowledge*, in *The Works of George Berkeley*, vol. I, London: Thomas Tegg, Erişim Tarihi: 23.01.2020, (<https://books.google.com.tr/books?id=yKU3AAAAMAAJ>)

DESCARTES, René (2002). *Discours de la Méthode*, Erişim Tarihi: 14.01.2020, (http://classiques.uqac.ca/classiques/Descartes/discours_methode/Discours_methode.pdf)

DESCARTES, René (2010). *Méditations Métaphysiques*, Erişim Tarihi: 14.01.2020, (http://www.ac-grenoble.fr/PhiloSophie/old2/file/descartes_meditations.pdf)

DESCARTES, René (2020). *Les Principes de la Philosophie*, Erişim Tarihi: 14.01.2020, (https://fr.wikisource.org/wiki/Principes_de_la_philosophie)

DIDIER, Jean (1911). *John Locke*, Paris: Librairie Bloud, Erişim Tarihi: 17.01.2020, (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k681759/f3.image.texteImage>)

GALILEI, Galileo (2020). *The Assayer*, İng. çev: Stillman Drake, Erişim Tarihi: 05.01.2020, (<https://web.stanford.edu/~jsabol/certainty/readings/Galileo-Assayer.pdf>)

FOUILLÉE, Alfred (1893). *Descartes*, Paris: Librairie Hachette.

HOBBS, Thomas (1811). *Human Nature*, in *The English Works of Thomas Hobbes*, vol. IV, London: John Bohn *et alii*, Erişim Tarihi: 09.01.2020, (<https://archive.org/details/englishworksofth029531mbp>)

HOBBS, Thomas (1965). *Leviathan*, Erişim Tarihi: 10.01.2020, (http://files.libertyfund.org/files/869/0161_Bk.pdf)

LOCKE, John (2017). *An Essay Concerning Human Understanding*, Erişim Tarihi: 17.01.2020, (<https://www.gutenberg.org/files/10615/10615-h/10615-h.htm#link2HCH0011>)

NOVA, Pierre (1885). *Dictionnaire de Terminologie Scolastique*, Avignon: Seguin Frères, Erişim Tarihi: 03.01.2020, (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65398s.texteImage>)

PASNAU, Robert (2011). “Scholastic Qualities, Primary and Secondary”, in (ed. by Lawrence Nolan) *Primary and Secondary Qualities: The Historical and Ongoing Debate*, New York: Oxford University Press., Erişim Tarihi: 03.01.2020, (<https://spot.colorado.edu/~pasnau/inprint/pasnau.scholasticqualities.pdf>)